

## СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРОБКИ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ КУРСІВ З ПИТАНЬ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА

**Постановка проблеми.** Важливими умовами демократичного суспільства є громадянська освіченість, компетентність, виховання поваги до прав людини, толерантності, навчання вмінню активно та відповідально жити та працювати у сучасному демократичному суспільстві. Необхідно, щоб громадяни знали свої права та обов'язки, дотримувалися закону, мислили критично й незалежно. Основну роль у встановленні демократичних цінностей суспільства відіграє система освіти, яка покликана сприяти формуванню свідомого, активного громадянина, здатного жити та діяти у плюралістичному, громадянському суспільстві, що постійно оновлюється і розвивається.

Освіта для демократичного громадянства (надалі – ОДГ) – новий напрям в освіті, який передбачає перегляд традиційних поглядів на процес навчання, використання активних форм та методів навчання, звернення до технологій навчання через життєвий досвід та активну участь у житті суспільства. Сьогодні цей напрям є предметом міжнародної уваги та освітніх стратегій.

Водночас ОДГ слідує основним принципам організації навчання у системі освіти, оскільки передбачає інтеграцію ОДГ до кожної предметної галузі на кожному рівні навчання. Вона базується на компетентнісному, діяльнісному, особистісно орієнтованому підходах, які є пріоритетними у побудові та здійсненні навчання. Особливістю освіти для демократичного громадянства у системі загальної середньої освіти у країнах Європи є те, що зміст, форм та методи навчання побудовані на вимірі – “навчання про/для/через демократію та права людини”, що збагачує роль вчителя та учня в процесі навчання. Розглядаючи сучасні підходи до усвідомлення основних понять та підходів до процесу впровадження освіти для демократичного громадянства, слід зауважити, що провідною ідеєю даного напрямку є заохочення учнів до їх становлення активними громадянами, які здатні брати участь у формуванні майбутнього суспільства через навчання демократії та правам людини.

Сьогодні в країнах Європи, в Україні існує досвід розробки та запровадження навчальних курсів з ОДГ, що потребує поширення та детального вивчення з боку педагогів-практиків та освітніх експертів, науковців.

За роки існування напрямку освіти для демократичного громадянства та освіти прав людини, з досвіду з впровадження даних напрямів виокремилась низка проблем, що потребує розв'язання з боку освітян та цільових груп з прийняття рішень. Серед таких проблем слід виокремити такі:

- стратегічні цілі та базові демократичні цінності недостатньо інтегровані у освітні стандарти та шкільні навчальні програми;
- навчальні курси, що є з даного напрямку, не є обов'язковими для вивчення, тому подекуди ігноруються навчальними закладами, або зводяться до викладання матеріалу, а не навчання через власний досвід школярів;
- впровадження освіти для демократичного громадянства носять переважно

міжпредметний характер та не мають цілісної та послідовної стратегії;

- сьогодні не існує достатнього вибору для вчителів та шкіл, а також доступу до навчально-методичних матеріалів, що пов'язані з даною тематикою, немає достатніх можливостей здійснювати курси за вибором;

- в системі освіти недостатньо підготовлених вчителів для викладання даного напрямку;

- система післядипломної освіти та вищі навчальні заклади не пропонують достатнього вибору дисциплін для підготовки з ОДГ;

- більшість проектів та програм з ОДГ, громадянської освіти та освіти прав людини здійснюється силами та коштами громадських ініціатив та громадських організацій, держава приділяє формальну увагу до викладання цього напрямку в системі освіти;

- у реалізації ініціатив та проектів з ОДГ відсутня координація зусиль з боку донорів та тих, хто підтримує впровадження.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Сучасна українська педагогічна спільнота дискутує з питань визначення сучасного усвідомлення поняття “освіта для демократичного громадянства” з часу проголошення незалежності. Питання освіти для демократії, громадянської освіти та освіти прав людини досліджуються та розробляються українськими педагогами та дослідниками, серед яких Г. Васьківська, П. Вербицька, Л. Дух, М. Душек (Гурій), М. Іванов, Н. Пильгун, С. Позняк, О. Пометун, С. Рябов, І. Смагін, Н. Софій, О. Сухомлинська, І. Тараненко та ін. [1,2,5,6].

Дане поняття та його характеристики у філософських, політологічних, виховних аспектах досліджують в своїх працях такі вітчизняні вчені: О. Дем'янчук, Т. Бакка, О. Вар'яно, С. Клепко, Т. Клиненко, Т. Ладиченко, О. Магдик, Л. Марголіна, Л. Парашенко, О. Пометун, Н. Протасова та ін.[3, 9,10].

Поняття освіти для демократичного громадянства надалі буде розглянуто у поєднанні з освітою прав людини (надалі – ОПЛ), що нерідко зустрічається у навчально-методичних посібниках Ради Європи та носить аббревіатуру ОДГ/ОПЛ – освіта для демократичного громадянства та освіта прав людини.

**Метою статті є:** окреслити базові підходи до впровадження ОДГ та здійснити аналіз досвіду впровадження освіти для демократичного громадянства у порівняльному аспекті, виокремити основні принципи та підходи до впровадження освіти для демократичного громадянства у контексті демократизації освіти.

**Виклад основного матеріалу.** Базові підходи в галузі освіти для демократичного громадянства. Важливим принципом ОДГ є те, що активному громадянству важливо *навчатись через дію*, учням необхідно мати можливість відчувати практику демократичного громадянства та прав людини на собі. Цей принцип передбачає відхід від так званої презентаційної моделі ОДГ, коли учні слухають та відтворюють отримані знання та моделі поведінки. У даному аспекті ОДГ постає не просто поглибленням фактологічних та фактичних знань, а є усвідомленням та набуттям необхідних навичок й здатності, ціннісних орієнтацій та формування власних позицій. За принципом *навчання через дію* учні здатні навчатись демократичному громадянству до тієї міри, наскільки цьому прикладом постають вчителі. Особливу роль у процесі навчання відіграють шляхи, якими здійснюється та організовано шкільне життя. Організація

демократичного устрою в закладі є основною умовою успішного навчання ОДГ.

Даний принцип, на думку розробників серії посібників та рекомендацій Ради Європи [7], в рамках навчальних матеріалів з ОДГ/ОПЛ реалізується різними шляхами:

- *активне навчання*. Передбачає навчання в дії, через досвід вирішення ситуацій та проблем самими учасниками навчального процесу замість надання відповідей на запитання інших. Активне навчання відноситься до так званого навчання через досвід (*'experiential' learning*). У системі формальної освіти такий досвід, на думку авторів посібника «Живемо в демократії» [7,7], набувається у класі та триває у атмосфері етносу та культури школи. Даний підхід автори визначають як *“навчання через демократію та права людини”* [7,8-9]. Активне навчання може бути у більшій мірі стимулюючою та мотивуючою формою навчання, ніж формальне навчання для обох сторін процесу – учня та вчителя, оскільки здійснюється через приклади з життя, а не через вивчення абстрактних понять.

- *активність, що базується на завданнях*. Вивчення ОДГ має базуватись навколо завдань, які вчитель надає впродовж всього курсу навчання. Такий підхід має низку переваг, які виділяють Т. Хаддлестон та П.Крапф [7,10]:

- збільшує час навчання завдяки тому, що учень працює над завданнями поза школою;

- створює структуру різноманітних навчальних установок;

- надає можливість вирішувати проблеми реального життя завдяки аналізу автентичного матеріалу;

- робить процес навчання більш осмисленим і тому більш стимулюючим;

- надає учням відчуття успіху власних досягнень.

- *робота в команді*. У вивченні ОДГ важливим є співробітництво у навчанні. Воно здійснюється у різних формах: робота в парах, малих та великих групах та ін. Така діяльність забезпечує:

- учнів - моделями групової спільної роботи в співробітництві, які вони можуть застосовувати у класі;

- стимулювання учнів до обміну досвідом та думками, спонукає їх до процесу обговорення своїх проблем, допомагає їм збільшити шанси на їх вирішення. Крім того, робота в команді діє як протизахист до негативного досвіду учнів залишитися наодинці з проблемами у класі.

- *інтерактивні методи*. Важливими у вивченні ОДГ є такі інтерактивні методи, як дискусії та дебати. Дискусії та дебати дозволяють учням вільно висловлювати, обговорювати та відстоювати свої позиції відносно поставлених проблем. Вони допомагають вчителю та учневі більше дізнатись про те, як застосувати їх у роботі в класі і є стимулом активності у процесі навчання.

- *критичне мислення* стимулює учнів до реагування на проблеми, що стосуються демократичного громадянства та прав людини, на протизахист очікування підтримки та відповідей від вчителів. Це важливо, оскільки критичне мислення допомагає тим, хто навчається самостійно, розмірковувати над тим, що є ознаками демократичного громадянства, а також сприяє особистим досягненням і здатності брати відповідальність за власні дії та за спільні рішення.

- *участь*. Даний підхід передбачає залученість учнів до процесу прийняття рішень, досягнення цілей, активність та мотивацію. Завдяки участі учні будують

власне життя поза межами школи. Вони вповноважені у прийнятті рішень та відчувають задоволення від власних надбань. Важливим є те, що учні мають можливість здійснювати власний внесок у процес навчання. Прикладом участі учнів у житті школи є учнівське самоврядування.

**Базові принципи освіти для демократичного громадянства та освіти прав людини.** ОДГ є інтегрованим напрямом у освіті, який керується такими трьома дидактичними підходами:

- навчання “про демократію та права людини”;
- навчання “через демократію та права людини”;
- навчання “для демократії та прав людини”.

На думку авторів серії публікацій з питань ОДГ/ОПЛ Р. Голлоба, Т. Хаддлестона, П. Крапфа, Д. Роу, В. Таелмана ці три дидактичних підходи до ОДГ/ОПЛ формують загальний інтегрований підхід у процесі ОДГ/ОПЛ [7,8-9]. Розглянемо їх детальніше.

**Навчання “про демократію та права людини”.** Такий підхід передбачає викладання громадянської освіти як обов’язкового шкільного предмета. Навчання “про” відносять до так званого когнітивного виміру в навчанні. Стандарти когнітивних програм освіти для демократії та освіти прав людини включає наступне: учні можуть пояснювати, як функціонує демократія на противагу іншим формам державного правління (диктатура, олігархія); учні можуть описувати традиції та історію становлення інституту прав людини; вони можуть також продемонструвати, як деякі з прав людини можуть бути інтегровані до конституції їх країн, даючи таким чином статус громадянських прав, що більш захищені. Навчальна програма може таким чином включати курси з освіти для демократії та освіти прав людини і тісно пов’язані предмети, такі як історія, суспільні науки та економіка.

**Навчання “через демократію та права людини”.** Даний підхід передбачає те, що учні мають знати по свої права у контексті власної участі та бути здатними застосовувати їх. Мова йде про громадянську компетентність учнів у сучасному її розумінні. Учні потребують для її набуття практичного досвіду через участь у прийнятті рішень там, де це доцільно, можливо та корисно, а також відповідні навчальні можливості. Так, наприклад, вчитель може надавати учням можливість відстоювати їх точку зору в рамках тих тем, що вивчаються і в питаннях, що пов’язані з їх життєвими інтересами та потребами. Важливим є надання учням можливості приймати рішення у процесах життя власного навчального закладу. Р. Голлоб, Т. Хаддлестон, П. Крапф та ін. стверджують, що “...розуміння даного шляху впровадження освіти для демократичного громадянства та освіти прав людини в навчальні програми дає можливість використовувати педагогічний інструментарій залучення до цього всієї школи, а не тільки спеціально підготовлених учителів у даній галузі” [8, 8-9].

Такі цінності, як толерантність та відповідальність формуються виключно через досвід і значною мірою це залежить від вчителів та тих моделей поведінки, які вони їм надають при викладанні своїх предметів. А тому роль вчителя полягає саме у наданні переконливих рольових моделей під час навчання. Разом з тим демократичні цінності проявляються і у невербальних формах поведінки учнів, що підкреслює необхідність пов’язання досвіду шкільного життя та життєвого досвіду учнів.

**Навчання “для демократії та прав людини”.** Освіта для демократичного громадянства здійснюється на принципі того, що досвід шкільного життя впливає загалом на політичну соціалізацію учня. Адже школа є тією підсистемою, яка керується специфічними потребами та правилами, а досвід цієї підсистеми може бути перенесеним у інші сфери.

Водночас життя в школі є частиною реального життя учнів. Значна частина досвіду, якого учень набуває в школі, буде відображена у їх дорослому житті. Так, наприклад, такі питання, як гендерна рівність, інтеграція членів громади з різним етнічним та соціальним походженням, досвід пов’язаний з насильством, прийняттям відповідальності, досвід нерівномірного розподілу влади та нестачі ключових ресурсів (таких як гроші та час), економічна культура (в тому числі споживча культура), виконання правил та дотримання законів, вміння йти на компроміси тощо.

Навчання “для” відповідає важливості навчання для подальшого життя. Такий підхід вимагає від вчителів спрямування учнів на набуття таких навичок активної участі, як, наприклад, здатності публічно відстоювати точку. Освіта для демократії розглядає школу як місце, де учні можуть навчатись через реальний життєвий досвід. “...школа це більше, ніж місце ізольованого академічного навчання для подальшого життя. Школа також є мікрогромадою, що слугує моделлю суспільства в цілому” [8, 8-9].

Враховуючи можливість учнів брати участь у житті школи, очевидним є те, що у деякій мірі суспільне життя школи може слугувати моделлю демократичного суспільства. Це також залежить від того, наскільки члени шкільної громади зможуть брати участь у процесах прийняття рішень у рамках шкільного середовища, більш ніж це буде можливим поза її межами. Навчання “для” демократичного громадянства та прав людини передбачає шляхи та способи того, як брати участь у житті громади, у той час, як навчання “через” демократію та права людини передбачає те, що ця громада керується демократичними принципами, де права людини та права дитини розглядаються як педагогічне спрямування.

Демократичні цінності лежать у площині політичної культури, якій учні повинні навчатись через шкільний досвід та через відображення цього досвіду (навчання “про”).

У контексті освіти для демократичного громадянства виділено три складові (виміри) громадянської компетентності. Серед них *здатність - у політичному аналізі та судженні, використання методів, демократичного прийняття рішень та дії*, які охарактеризовані у табл.1.

Таблиця 1

**Характеристики трьох складових громадянської компетентності, що виділені у контексті ОДГ/ОПЛ (за посібником Ради Європи «Зростаємо у демократії», 2009 р.) [8,11]**

Здатність політичному аналізі та судженні	Здатність використання методів	Здатність демократичного прийняття рішень та дії
учень аналізує та обговорює політичні події, проблеми та протиріччя, а також	учень виявляє здатність та демонструє навички пошуку та	Учень вміє публічно висловлювати судження, через власні ціннісні орієнтації та інтереси; бере участь у

питання, що стосуються економічного та соціального розвитку через розгляд та аналіз предметів та з точки зору власних ціннісних орієнтацій.	усвідомлює інформацію через використання медіа засоби та застосовує способи комунікації для участі у дискусіях та процесах прийняття рішень.	переговорах та здатний демонструвати конструктивний компроміс; вміє оцінювати можливості та розуміє обмеження у політичній участі; здатний робити свідомий вибір власного курсу дій.
---	--	--

В рамках навчальних курсів з освіти для демократичного громадянства та прав людини вищезгадані категорії розглядаються, як сфери, що перетинаються у різних видах навчально-виховної діяльності і розглядаються разом у поєднанні (рис.1). Розглянемо детальніше вищеподані концепти.

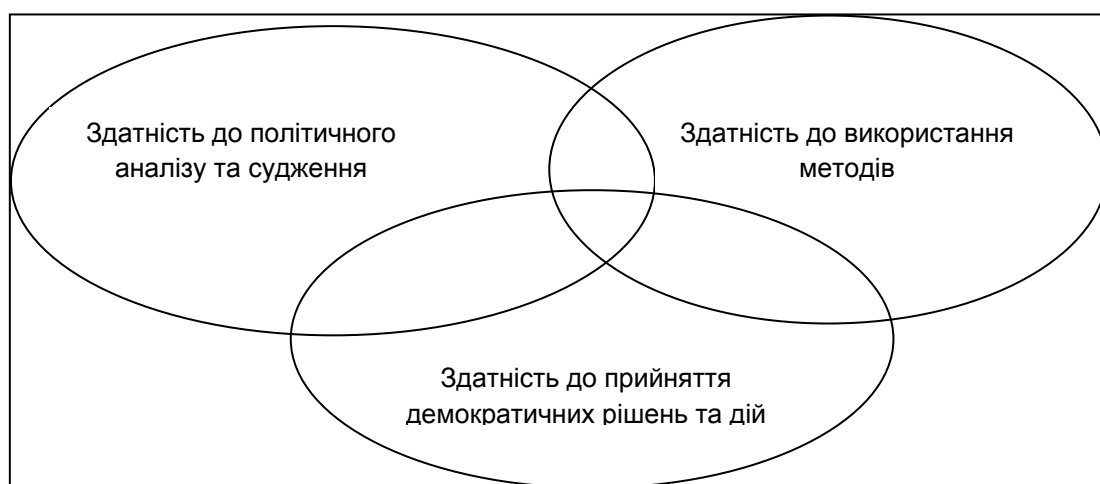


Рисунок 1. Взаємоперетинання сфер громадянської компетентності у трьох складових ОДГ, що подані у категоріях компетентності.

**Здатність у політичному аналізі та судженні.** Завданням вчителя та навчального закладу у даному контексті є формування в учнів здатності до аналізу політичних полій, проблем та протиріч та здатності пояснювати мотиви особистісних суджень. Навчальний заклад у даному випадку має здійснювати внесок у дані процеси через підтримку учнів у використанні структурованих підходів, що базуються на ключових поняттях для досягнення високого рівня критичного мислення. Це передбачає створення можливості для розвитку достатнього рівня ретельного осмислення ситуацій та прикладів з питань громадянства та прав людини через судження, для чого необхідним є розвиток таких якостей в учня:

- усвідомлення важливості політичних рішень для власного життя та життя інших людей;
- розуміння та формування судження стосовно результатів політичних рішень, як безпосередніх, так і опосередкованих;
- усвідомлення та представлення точки зору інших людей та своєї позиції;
- розуміння та звернення до так званої моделі трьох вимірів політик (РС): інституціональної; змістовної; орієнтованої на процес;
- аналіз та оцінювання різних фаз політичних процесів та на мікро- рівні (напр., школа), середньому рівні (напр., громада) та макро- рівні (напр.,

національна та міжнародна політика);

- представлення фактів, проблем та рішень за допомогою аналітичних категорій, що визначають основні проблеми та відповідні до них фундаментальні цінності демократичних систем;

- визначення соціальних, законодавчих, економічних, міжнародних та екологічних умов та вміння підтримувати дискусію, що стосується протиріч;

- усвідомлення та оцінювання способу, яким презентуються проблеми через ЗМІ.

**Здатність у використанні методів.** Для того, щоб бути здатним брати участь у різноманітних політичних процесах, а не тільки керуватись базовими знаннями про політичні проблеми, структури, конституційні, правові рамки та участь у процесах прийняття рішень, необхідно володіти такими загальними вміннями, навичками та компетентностями, що формуються під час вивчення різних предметів (наприклад, спілкування, співробітництво, вміння працювати з інформацією, базами даних та статистикою).

Особливі навички та вміння, такі, як здатність аргументувати свою позицію “за” або “проти” проблем, які є надзвичайно важливими в ході обговорення політичних подій, мають бути сформованими та підтриманими засобами освіти для демократичного громадянства. Все це пов’язано з процесом організації навчання, що базується на завданнях, яке є надзвичайно важливим для формування необхідних навичок та компетентностей.

Під час викладання ОДГ/ОПЛ широко розповсюдженими є методи стимулювання та підтримки в процесі обговорення та вирішення протиріч, які, наприклад, виникають під час дискусій та дебатів. Для того, щоб бути здатними це здійснювати, учням необхідно володіти такими якостями:

- здатність незалежно проводити дослідження та пошук, відбирати, використовувати та презентувати інформацію, що висвітлена ЗМІ або засобами інформаційних технологій у критичній та конкретизованій формі (з застосуванням статистичних даних, мап, діаграм, таблиць, малюнків тощо);

- здатність критично використовувати ЗМІ та створювати власні медіа продукти;

- здатність здійснювати дослідження, тобто здобувати інформацію з оригінальних джерел засобами дослідження та техніки інтерв’ювання тощо.

**Здатність демократичного прийняття рішень та дії.** Важливим у процесі ОДГ/ОПЛ є досягнення необхідного рівня здатності учнів у конфіденційній та адекватній взаємодії у політичних процесах (аналізі політичних процесів) на публіці. Для того, щоб це здійснювати, необхідно формувати такі здатності та ставлення учнів:

- здатність адекватно, свідомо та публічно висловлювати політичну точку зору у політичних категоріях та вміти майстерно брати участь у діалогах, дебатах та дискусіях;

- здатність брати участь у громадському житті та діяти політично (через аргументування, дебати, участі у дискусіях, проведенні переговорів, наприклад, написання листів до видавництва тощо);

- розуміння власних можливостей експертизи політичних впливів та здатність формування об’єднань з іншими людьми;

- здатність висловлювати точку зору та бути здатними на компроміси;

- готовність та здатність розпізнавати антидемократичні ідеї та відповідних “гравців” та вміння надавати їм відповідну відповідь;
- готовність та здатність поводитись відкрито в душі порозуміння та міжкультурного оточення.

**Ключові поняття** в рамках освіти для демократичного громадянства є категорією, яку виокремлено у наукових та навчально-методичних розробках спеціалістів Ради Європи. [7,13]. Особливу роль у викладанні ОДГ/ОПЛ відіграє візуалізація понять, що застосовуються через навчальні теми, ключові поняття тощо. Прикладом такої візуалізації є поданий нижче малюнок, через який спеціалісти з ОДГ Ради Європи передають взаємозв'язки між поняттями та їх поєднання у навчальних темах (Рис.2) [7,16].



Рис. 2. Пазл-ілюстрація до серії посібників Ради Європи з питань освіти для демократичного громадянства. Автор - П. Віксман, 2009 р. [7,16].

Концепція пазлу-ілюстрації дозволяє використати всі складові тематик як самостійно, так і у поєднанні під час процесу навчання. Таке бачення викладання тем у процесі навчання є прикладом моделі так званого конструктивістського підходу у навчанні. За допомогою такого інструменту учень спостерігає взаємозв'язки, може здійснювати власні асоціації, доповнювати та поповнювати



дані концепти, визначати свої подальші навчальні дослідження та практичні дії, оцінювати власні ресурси щодо їх використання у житті та навчанні. Конструктивістській підхід надає можливості й вчителю будувати такі освітні стратегії, що дозволять виконати поставлені у рамках тематик завдання, з урахуванням наскрізних тем, активних форм навчання та спрямованості на досягнення результату. Всі матеріали, що необхідні вчителеві для роботи з учнями, можна завантажити на електронному ресурсі, який створений у рамках українсько-швейцарської ініціативи “Розвиток громадянських компетентностей в Україні” [15].

Освіта для демократичного громадянства як навчальний курс розпочав впровадження в Україні, починаючи з 2010 р. в рамках міжнародного українсько-швейцарський проекту “Сприяння впровадженню освіти для демократичного громадянства” (2010-2012 рр.), в межах якого було охоплено інститути післядипломної педагогічної освіти низки областей - Херсонська, Вінницька, Полтавська, Львівська, Луганська, Київська, а також м. Київ та м. Севастополь. Було адаптовано та представлено освітянській громадськості посібники Ради Європи для початкової та основної школи – “Живемо у демократії. Плани уроків з питань Освіти для демократичного громадянства та Освіти прав людини для загальноосвітніх навчальних закладів”, “Навчаємо демократії : базові матеріали з питань демократичного громадянства та прав людини”, “Зростаємо у демократії. Плани уроків для початкових класів з освіти для демократичного громадянства та прав людини” [11 ; 12 ;13]. Однак, даний напрям не набув досі широкого поширення серед вчителів та загальноосвітніх закладів на відміну від країн Європи, де активно здійснюється така робота останнє десятиліття.

Починаючи з 2011 р. по 2014 р. було продовжено ініціативу з впровадження ОДГ через реалізацію проекту “Розвиток громадянських компетентностей в Україні” (DOCCU) рамках Швейцарської стратегії співробітництва для України у співпраці з Національною академією при Президентові України в напрямі “Місцеве самоврядування і публічні послуги” [15].

**Висновки.** Освіта для демократичного громадянства є одним з основних напрямів розвитку освітньої політики більшості країн Європи, в тому числі й України. Основні її характеристики визначені нормативними та рекомендаційними документами Ради Європи та міжнародних організацій. Особливістю ОДГ є те, що в її основі лежить діяльнісний, конструктивістський підходи до процесу навчання, активне навчання, участь учнів у процесах прийняття рішень. Потребують уваги такі питання, як становлення демократичних цінностей у шкільній освіті в Україні, форми та методи впровадження ОДГ, система демократичного врядування у школах, роль організацій громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційних технологій та засобів масової інформації у підтримці ОДГ, вплив інтеграційних та глобалізаційних процесів на становлення демократичних принципів побудови та демократизації змісту освіти.

Зміст статті не вичерпує всього спектру поданих особливостей та досвіду впровадження освіти для демократичного громадянства. Важливим залишається включення механізмів її впровадження, відображення основних положень ОДГ у освітніх стандартах, підтримка з боку держави та системи освіти вчителів та керівників навчальних закладів до включення ОДГ у зміст навчання учнів.

### Список основної використаної літератури:

1. Васьківська Г., Вдовенко Н., Гейко І. та ін. Методичний посібник для вчителів з курсу “Основи громадянської освіти”. – К., 2000. – 225 с.
2. Вербицька П. В. Основні підходи до організації громадянського виховання в країнах Європи / П. В. Вербицька // Наукові записки. Сер. Педагогічні та історичні науки: [зб. наук, статей]. / відп. ред.: М. І. Шиль. — К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. — Вип. LXXIII (73). — С. 53-63.
3. Вар’янюк О. Б. Громадянська освіта: європейський підхід // Постметодика. – №2 (34).- 2001 – С.15 – 19.
4. Демократичне врядування в школах : [посібник] / [Е.Бекман, Б. Траффорд пер. з англ. та адапт. Л.І.Паращенко ; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова . – К : НАДУ, 2009. - 100 с.
5. Дух Л. І. Впровадження громадянської освіти в українській школі / Л.І. Дух // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : Матеріали II міжнародної наукової конференції (Одеса, 24 - 26 травня 2002 р.) / М-во освіти і науки України, Ін-т вищ. освіти АПН України, Одеська нац. юридич. академія, Канадсько-Український Проект "Демократична освіта". - Київ : Ай-Бі, 2003. - С. 694-700.
6. Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть / За ред. Рябова С. - К.: АСК, 2001. – 247 с.
7. Живемо у демократії. Плани уроків з питань Освіти для демократичного громадянства та Освіти прав людини для загальноосвітніх навчальних закладів / [Р.Голлоб, П. Крапф] за заг.ред.Р. Голлоб, П. Крапф та ін. ; пер. з англ. та адапт. О.В.Овчарук ; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова . – К : НАДУ, 2009, 212 с.
8. Зростаємо у демократії. Плани уроків для початкових класів з освіти для демократичного громадянства та прав людини (ОДГ/ОПЛ)/ [В. Вайдінгер, Р. Голлоб] заг.ред.Р. Голлоб, П. Крапф та ін. ; пер. з англ. та адапт. О.В.Овчарук ; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова . – К : НАДУ, 2011, 154 с.
9. Клименко Т. В. Освіта для демократії. А демократія для кого? // Постметодика. №2 (34).- 2001 - С. 41 – 43.
10. Магдик О. О. Моделі формування громадянськості // Постметодика. №2 (34).- 2001 - С. 46 – 48.
11. Навчаємо демократії : базові матеріали з питань демократичного громадянства та прав людини [Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер,] заг.ред.Р. Голлоб, П. Крапф та ін. ; пер. з англ. та адапт. Л.І.Паращенко ; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова . – К : НАДУ, 2011, 158 с.
12. Освіта для демократичного громадянства та освіта з прав людини в Україні : Н.Г.Протасова, Л.І. Паращенко, О.В. Овчарук та ін. / За заг. ред. Н.Г. Протасова. – К. : Національна академія при Президентові України, 2011. – 100 с.
13. Освіта для демократичного громадянства. Посібник для підготовки вчителів з питань освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (вдосконалена версія – вересень 2007) [Р. Голлоб, Е. Хаддлестон, П. Крапф, М.-Х. Салема, В. Спажич-Вркаш]; пер. з англ. та адапт. Л.М.Ващенко ; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова . – К : Вид-во «Гопак», 2009. - 89 с.
14. All-European Study on Education for Democratic Citizenship Policies// С. Bîrzéa, D. Kerr, R. Mikkelsen, I. Froumin, V. Losito, M. Pol, M. Sardoc. – Council of Europe, 2004. – 94 p.
15. Розвиток громадянських компетентностей в Україні: швейцарсько-український проект. – Електронний ресурс: <http://dossu.in.ua> – Заголовок з екрану.

### Анотація

В статті розглянуто принципи та базові підходи до викладання освіти для демократичного громадянства у європейських країнах, подано досвід впровадження навчальних курсів з питань освіти для демократичного громадянства та прав людини в системі загальної середньої освіти. Провідною ідеєю даного напрямку є заохочення учнів до їх становлення активними

громадянами, які здатні брати участь у формуванні майбутнього суспільства через навчання демократії та правам людини. Освіта для демократичного громадянства розглянута у контексті процесів демократизації освіти в Україні та країнах Європи, виокремлено ключові поняття. Освіта для демократичного громадянства та освіта прав людини представлені у контексті трьох підходів: освіта про демократичне громадянство та права людини, освіта для ОДГ/ОПЧ, освіта в ОДГ/ОПЧ. Представлено досвід України в реалізації проектів та викладання навчальних курсів, спрямованих на освіту для демократичного громадянства.

**Ключові слова:** *освіта для демократичного громадянства, освіта прав людини, громадянська освіта, демократизація освіти, громадянин, громадянство, права людини*

## ОБРАЗОВАНИЕ ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ГРАЖДАНСТВА: ОПЫТ РАЗРАБОТКИ И ВНЕДРЕНИЯ КУРСОВ ЗА ВЫБОРОМ

### Аннотация

В статье рассмотрены принципы и базовые подходы к преподаванию образования для демократического гражданства в европейских странах, описан опыт внедрения учебных курсов по вопросам образования для демократического гражданства и прав человека. Ведущей идеей этого направления в образовании является их становление как активных граждан, которые способны участвовать в формировании будущего общества через обучение демократии и правам человека. Образование для демократического гражданства рассмотрено в контексте процессов демократизации образования, определены его ключевые понятия. Образование для демократического гражданства и образование прав человека представлено в контексте трех подходов: образование о демократическом гражданстве и правах человека, образование для ОДГ/ОПЧ, образование в ОДГ/ОПЧ. Представлено опыт Украины в реализации проектов и преподавания учебных курсов, направленных на образования для демократического гражданства.

Ключевые слова: образование для демократического гражданства, образование прав человека, гражданское образование, демократизация образования, гражданин, гражданство, права человека

## EDUCATION FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP: DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF OPTIONNAL COURSES

Oksana V. Ovcharuk

Candidate of Pedagogical Sciences, Institute of Informational Technologies and Learning Tools of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

### Summary

The main characteristics of education for democratic citizenship are analyzed in the framework of European dimension. The basic principles and approaches of education for democratic citizenship in European countries are underlined. Education for democratic citizenship is analyzed in the context of democratization processes. The key terms are in the focus of the article.

In 2010, the Council of Europe member states adopted the Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education, which provides a common framework for action in this field.

Three components are in the context of the citizenship competence in the framework of education for democratic citizenship. They include capacities in political analysis and judgment, the use of democratic decision-making methodology and active participation.

The school community is conceived as a sphere of authentic experience where young people can learn how to participate in democratic decision making and may take responsibility. Key concepts for education for democratic citizenship and human rights education are taught as tools of life-long learning.

The feature of education for democratic citizenship in general secondary education in Europe is that the content, forms and methods of learning are based on three dimensions – “learning about democracy and human rights” / “learning for democracy and human rights”/ “learning through democracy and human rights”. This enriches the role of teacher and student in the learning process. Considering the current approaches to understanding basic concepts and approaches in the implementation of education for democratic citizenship the leading idea of this area is to encourage students to their becoming active citizens who are able to participate in the life of the society through education for democracy and human rights.

Key words: education for democratic citizenship, human rights education, civic education, citizenship education, democratization of education, citizen, citizenship, human rights

Овчарук Оксана Василівна,  
канд.пед.наук, ст.наук.співр.,  
завідувач відділом компаративістики  
інформаційно-освітніх інновацій  
Інституту інформаційних  
технологій і засобів навчання НАПН України